

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Кафедра цифрових комунікацій та інформаційних технологій

Кваліфікаційна магістерська робота

**ХАРКІВСЬКА ГРОМАДСЬКА БІБЛІОТЕКА: ФІЛІАЛЬНІ
ВІДДІЛЕННЯ**

Магістр

спеціальності 029

«Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»

В. Мамон

Науковий керівник:

доктор наук із соціальних комунікацій, професор

Давидова Ірина Олександрівна

Рецензент:

Голова відділу інформаційно-бібліографічної

роботи ХДНБ ім. В. Г. Короленка

Дмитриченко Інна Володимирівна

Харків

2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. СТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФІЛІАЛЬНИХ ВІДДІЛІВ ХАРКІВСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ	
1.1. Передумови відкриття філіальних відділів.....	7
1.2. Діяльність першого філіального відділу у 1901—1905 роках.....	12
РОЗДІЛ 2. ЗАНЕПАД І ЗАКРИТТЯ ФІЛІАЛЬНИХ ВІДДІЛІВ ХАРКІВСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ	
2.1. Діяльність філіальних відділів у 1905—1908 роки.....	20
2.2. Закриття філіальних відділів царською владою.....	26
ВИСНОВКИ	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	33
ДОДАТКИ	37

ВСТУП

Сучасні регіональні дослідження бібліотечно-інформаційної діяльності базуються на тому історичному підґрунті яке сформувалося протягом розвитку бібліотечної системи регіону. Харків, як велике місто з багатою культурною спадщиною, відзначається наявністю численних бібліотек, історія яких досліджувалася різними дослідниками та фахівцями, але при цьому філіальні відділи Харківської громадської бібліотеки залишилися маловивченими серед інших частин бібліотечної системи міста початку ХХ століття. Вони являли собою важливу складову тогочасної бібліотечної системи міста, проте детальний аналіз їх місця у культурному та освітньому житті Харкова залишається актуальним завданням.

У цьому контексті вивчення функціонування філіальних відділів Харківської громадської бібліотеки є актуальним для реконструкції духовного життя того часу та розуміння сучасних культурних та освітніх потреб. Це дослідження відкриває можливості для глибшого розуміння ролі філіальних відділів Харківської громадської бібліотеки у формуванні культурного середовища та освітнього процесу у робітничих околицях Харкова початку ХХ століття.

Одним із важливих аспектів актуальності дослідження є його потенційний вплив на сучасність. Розгляд філіальних відділів у контексті минулого може пролити світло на сучасні культурні та освітні потреби Харкова, надати нові ідеї для розвитку бібліотечної системи та збагатити розуміння його культурного ландшафту.

Мета дослідження полягає у глибокому аналізі та систематизації джерел, в тому числі архівних матеріалів, наукових публікацій та інформації з періодичних видань, для вивчення процесу становлення, функціонування та ліквідації філіальних відділів Харківської громадської бібліотеки.

З урахуванням зазначеної мети викладені основні взаємопов'язані завдання дослідження:

- виявити особливості створення філіальних відділів Харківської громадської бібліотеки;
- висвітлити основні досягнення та проблеми, з якими стикалися філіальні відділи протягом своєї історії.
- розкрити вплив політичних, культурних та соціальних чинників на розвиток філіальних відділів.
- дослідити причини, що призвели до погіршення фінансового становища та ліквідації філіальних відділів.
- визначити наслідки закриття філіальних відділів для бібліотечної системи та міського культурного середовища.

Об'єктом дослідження є формування та функціонування філіальних відділів Харківської громадської бібліотеки у 1901–1908 рр.

Предмет дослідження – історико-правові засади формування філіальних відділів Харківської громадської бібліотеки, їхні форми та методи функціонування, особливості роботи різних філіалів та причини ліквідації.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1887-1909 рр. Нижня межа – початок обговорення ідеї створення філіальних відділів у

Харківській державній бібліотеці. Верхня межа – ліквідація філіальних відділів Загальними зборами Харківської громадської бібліотеки у січні 1909 року.

Вибір **методів дослідження** обумовлюється характером теми, метою дослідження та особливостями джерельної бази, що лягла в основу кваліфікаційної роботи. Для досягнення зазначеної мети було застосовано як загальнонаукові методи дослідження, такі як аналізу і синтезу, індукції й дедукції, так і спеціальні історичні методи. Використання історико-порівняльного методу дозволило встановити специфіку діяльності різних філіалів, розкривши їхні спільні та відмінні риси. Методологічні принципи об'єктивності та історизму сприяли об'єктивному відображенню фактів, подій і явищ. Для аналізу зібраної з різних джерел інформації застосовувалися описові та проблемно-історичні методи, дотримуючись при цьому принципу критичного підходу і зіставляючи дані з різних джерел.

Ця робота є вагомим внеском у вітчизняну історичну науку, оскільки становить собою комплексне дослідження історії філіальних відділів Харківської громадської бібліотеки. Розкрито особливості їх створення та функціонування, введено до наукового обігу низку архівних документів та маловідомих публікацій з історії та бібліотекознавства. Набуло подальшого вивчення специфіка відносин між Харківським відділенням Міністерством внутрішніх справ Російської імперії та бібліотечними установами міста у період політичної реакції.

Апробація матеріалів дипломної роботи магістра. Основні положення та висновки дисертаційної роботи були викладені в доповідях на 6 наукових конференціях: XXVI Всеукраїнська онлайн науково-практична конференція (з міжнародною участю) «Короленківські читання 2023» (м. Харків, 25–26 жовтня 2023 року), Міжнародна наукова конференція «Бібліотеки – Архіви –

Місто. Культурна спадщина в дзеркалі цивілізації» (м. Гданськ, 16 листопада 2023 року), Міжнародна наукова конференція «Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку» (м. Харків, 22–23 листопада 2023 року), 41-а Міжнародна краєзнавча конференція молодих учених (м. Харків, 1 грудня 2023 року), Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Пам'ятки писемності та культури: вивчення, збереження, популяризація» (м. Одеса, 13–14 грудня 2023 року), Науково-практична конференція «Теорія та практика сучасної юриспруденції» (м. Харків, 24 грудня 2023 року).

Структура й обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, двох розділів, що охоплюють чотири підрозділи, висновків, списку використаних джерел (35 найменування) та додатків (розміщених на 5 сторінках).

Повний обсяг дипломної роботи магістра становить 41 с., з яких основний текст – 30 с., список використаних джерел – 3 с.

РОЗДІЛ 1 СТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФІЛІАЛЬНИХ ВІДДІЛІВ ХАРКІВСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ

1.1 Передумови відкриття філіальних відділів

Відкриття у 1886 році Харківської громадської бібліотеки (ХГБ) привернуло увагу громадськості до проблеми розвитку системи бібліотек на Харківщині.

Вперше ідею про необхідність створення філіального відділу висловив відомий громадський діяч, колишній міський голова Харкова, Є. С. Гордієнко на перших Загальних зборах після відкриття бібліотек 29 листопада 1887 року. Зборами було доручено правлінню скласти пропозиції щодо організації філіального відділення. Однак молода бібліотека тоді ще не мала можливостей реалізувати такий амбіційний проєкт [32; с. 222] [23; с. 72].

Питанням створення філіалів також цікавився один з засновників бібліотеки, професор Харківського університету, М. Ф. Сумцов. Протягом 1888—1889 років, на сторінках газети «Харьковские губернские ведомости», він опублікував низку статей де описував своє бачення розвитку бібліотечної системи Харкова. За проєктом Сумцова головне місце в цій системі займала б ХГБ, яка розміщувалася у центрі міста. На околицях Харкова мали бути відкриті філіальні відділи підпорядковані громадській бібліотеці. Сумцов вважав, що філіальні відділи повинні були служити «бідним та малоосвіченим верствам від місцевого населення». Свій проєкт Сумцов схарактеризував як «природний хід розвитку громадських бібліотек у великому університетському місті», ставлячи за приклад бібліотечну систему Берліну [32; с. 240][19].

Ще одним великим ентузіастом відкриття філіальних відділів був інший член правління, економіст С. М. Самойлов. Він вважав відкриття відділів однією з головних цілей ХГБ. У 1891 році Самойлов вніс на розгляд правління бібліотеки проєкт про відкриття філіальних відділів у повітових містах Харківської губернії[32; с. 222][30; с. 42].

Відкриття філіальних відділів довелося відтермінувати через те, що пріоритетною ціллю ХГБ стало будівництво власного приміщення. Ще однією причиною відтермінування став конфлікт у середині ХГБ, в результаті якого, в 1890 році бібліотеку покинула частина працівників так званого «3-го розряду», призначеного для самих бідних верств населення, на чолі з професором В. Я. Данилевським. У наступні роки, цей колектив, під патронатом Харківського товариства грамотності (ХТГ), організував мережу безплатних читалень у Харкові та губернії, частково втілюючи в життя проєкти Сумцова та Самойлова [29; с. 11][7; с. 53—54][12; с. 100][7; с. 53—54][20; с. 95—96].

До ідеї про створення філіалів повернулися лише у 1899 році. На загальних зборах ХГБ, які відбулися 5 грудня 1899 року, за ініціативи С. М. Самойлова були внесені зміни до статуту бібліотеки, які дозволили створення філіалів. На тих же зборах були висловлені побажання про відкриття філіальних відділень [11; с. 3].

Хоча на той час у Харкові вже діяли чотири безплатні читальні ХТГ, відкриття філіальних відділень ХГБ не втратило свою актуальність. Безплатні читальні були обмежені вибором літератури, оскільки їх діяльність жорстко регламентувалася «Правилами о бесплатных народных читальнях и порядке надзора за ними». В результаті чого, їх фонди були не придатні для систематичного читання книг з метою самоосвіти. На філіальні відділи не діяли ці обмеження і вони могли залучити до себе читачів, які прагнули зайнятися

самоосвітою, але через віддаленість робітничих районів не могли відвідувати ХГБ після роботи [2; арк. 21][12; с. 110—111][33; с. 61].

На початку ХХ сторіччя, провідні бібліотеки Російської імперії почали переходити на нові раціональні організаційні форми. Зокрема впроваджувалися комплексні підрозділи для задоволення інформаційних потреб певних категорій читачів. В. В. Сєдих відносить до цього процесу створення в ХГБ таких спеціальних відділів: музичного, бібліотекознавства, рукописів і автографів, єврейського та українського [20; с. 98]. На нашу думку, до цього процесу потрібно віднести та створення філіального відділення, оскільки воно створювалося для задоволення інформаційних потреб робітників з робітничих околиць міста. О. І. Танько називає філіальні відділення першими у Харкові «бібліотеками для робітників» [21; с. 12].

На початку 1900 року була створена організаційна комісія до якої увійшли як кілька членів правління ХГБ, так і просто охочі працювати у створенні філіалів. Головою комісії стала художниця М. Д. Раєвська-Іванова, секретарем — В. І. Ільїнський, а скарбником — С. М. Коцевалов. На той час Раєвська-Іванова була неодмінним членом правління бібліотеки, а Ільїнський та Коцевалов простими членами бібліотеки [2; арк. 18][32; с. 199, 307, 309][30; с. 48]. Роботі організаційній комісії сприяла група членів ХТГ [21; с. 12].

Перед комісією були сформовані такі основні цілі: долучення нових членів, розв'язання питання матеріального забезпечення, складання каталогу, розроблення інструкцій та правил. Комісія успішно вирішила всі поставлені цілі. Вже наприкінці першого року її існування кількість членів сягала 90 осіб. Успішно був проведений збір грошей та книг для відділу, їх жертвували як члени комісії, так і сторонні особи. Члени комісії постійно зверталися до авторів та видавців з проханням пожертвувати книги. Так відомо, що членкиня

комісії А. С. Габель надсилала листи з проханнями про пожертви до письменників А. П. Чехова та Л. М. Толстого [15; с. 19] [34; с. 189] [22]. Також комісія публікувала прохання про пожертви у місцевих газетах. Певну підтримку у створенні філіалу зробила і ХГБ, з її фондів були пожертвовані старі книги та журнали. Всього на момент відкриття філіалу було зібрано близько 1500 томів книг та 2500 рублів [2; арк. 18—19].

Для роботи над каталогом філіального відділу було залучено багато викладачів та професорів вищих та середніх навчальних закладів. Зокрема відомо про участь історика В. П. Бузескула, юриста В. Ф. Левитського, мовознавця В. І. Харцієва, літературознавця Б. А. Лезіна, астронома М. М. Євдокимова, а також В. А. Александрова та С. К. Запорожцева. Каталог створювався з орієнтуванням на читача з середньою освітою. Вважалося, що читачі з початковою освітою будуть користуватися безплатними читальнями ХТГ, а читачі з вищою освітою, будуть відвідувати ХГБ [2; арк. 19] [32; с. 163].

Одночасно велася робота над розробленням інструкцій та правил відділу. Місячна плата за одну книгу була встановлена в 10 копійок при залозі в один карбованець. Альтернативою залозу слугувала система поручителів, яка згодом набула великої популярності серед читачів. Вхід у кабінет для читання зробили вільним. Всі читачі, які сплатили річну плату у три карбованці, отримували право балотуватися у члени комісії. Інструкція філіального відділу була затверджена 1 жовтня 1900 року Загальними зборами членів Харківської громадської бібліотеки. На тих же зборах був затверджений склад Комісії філіального відділу до якої увійшли 24 члени бібліотеки, які зробили членські внески на користь відділу [2; арк. 19].

На загальних зборах комісії було затверджене приміщення де буде розміщений філіал. Це стала невелика 4-х кімнатна квартира у будинку за

номером 44 на Петінській вулиці (в радянський час вулиця Плеханова, з 2023 року вулиця Георгія Тарасенка). Розміщення відділу було досить вдалим, оскільки будинок знаходився на перетині Петінської та Молочної вулиць [2; арк. 19] [30; с. 49]. Розміщення філіального відділу було обумовлене зверненням мешканців району (переважно робітників) до ХГБ про відкриття у них бібліотеки [21; с. 12].

Після отримання дозволу на відкриття філіалу від харківського губернатора Германа Тобізена, 3 листопада 1900 року були проведені вибори до Комітету відділу, де було обрано 11 членів: Т. К. Гаврилова, А. С. Габель, І. К. Гудзя, В. І. Ільїнський, А. М. Калістратова, С. М. Кацевалова, Є. Р. Клевезаль (голова), І. Н. Львова, А. Н. Можарова, М. Д. Раєвська-Іванова та Р. Ф. Синицька. Окрім того, до складу комітету увійшов Г. Ф. Бураков, який був призначений губернатором відповідальним за бібліотеку. Також було обрано шість кандидатів у члени комітету: А. Ф. Бикова, І. А. Дьяков, В. С. Дубенський, О. Я. Єфименко, В. М. Маковський, К. Г. Рауш [2; арк. 19—20] [24; с. 4—5].

Комітет продовжив основні напрямки діяльності комісії. Була фіналізована робота над складанням каталогу, також комітет склав кошторис на купівлю потрібних книг, інвентарю та на утримання філіального відділу. На момент відкриття, відділ містив у своїх фондах 2 000 книг. Хоча, більшість замовлених книг ще не прибула, комітет вирішив не зволікати з відкриттям [2; арк. 22].

1.2 Діяльність першого філіального відділу у 1901—1905 роках

Урочисте відкриття філіального відділу відбулося о 12 годині 2 лютого 1901 року (за старим стилем). На заході, окрім членів відділу, також були

присутні члени ХГБ та представники робітників з навколишніх заводів. Після молебню, з урочистою промовою виступив лікар Є. Р. Клевезаль. Також з промовами виступали представник від робітників, голова ХГБ Д. І. Багалій, замісник голови Харківського товариства грамотності та громадські діячі. Окрім того, було прислано кілька вітальних телеграм. Наступного дня, 3 лютого, почалася реєстрація читачів [2; арк. 22] [26; с. 3] [30; с. 49].

Філіальний відділ та його читальна зала працювала щоденно з 11-ї ранку до 2-ї години дня і з 4-ї години до 10-ї вечора [2; арк. 29].

Філіальний відділ одразу привернула увагу читачів і кількість його підписників почала невпинно зростати. Якщо на момент її відкриття у лютому 1901 він мав 56 підписників, то на восьмий місяць існування, у вересні, вже мав 218 підписників. Також відбувалося зростання кількості відвідувань кабінету для читання — 359 у лютому та 827 у вересні. Попри такі успішні показники, філіал не виправдати сподівань засновників. Вони відмічали, що населення не одразу прийшло до філіалу, а стало поступово знайомитися з новою установою [2; арк. 26]. Для активізації темпів зростання відвідувань, було тимчасово скасовані застави для більшості підписників [23; с. 73].

Після відкриття філіалу, одним з головних напрямків роботи комітету філіального відділу, окрім вирішення господарсько-адміністративних та матеріальних питань, стало комплектування книжкового фонду. Для цього була сформована спеціальна книжкова комісія у складі 12 осіб, яка займалася моніторингом нових видань та формувала з них список книг та журналів, які пропонувала придбати комітету. Іншим способом визначення потрібних книг стала робота з читачами. Побажання читачів, щодо необхідних видань узнавалися як під час особистих бесід, так і у разі заповнення спеціальної книги для пропозицій. Також було проведене опитування читачів за допомогою

спеціально надрукованих листків. Його результати комітет визнав невдалим, через те, що більшість листків читачі не повернули заповненими. Однак, та невелика кількість заповнених листків була врахована. Вже у грудні 1902 року, членами комітету був підготовлений список книг для доукомплектації книжкового фонду філіального відділення. Він був сформований за побажаннями читачів і з урахуванням складу наявного фонду [2; арк. 26—27] [30; с. 52] [23; с. 73].

Комітет намагався активно залучати читачів до діяльності бібліотеки, оскільки вважав це однією з головних гарантій успіху філіального відділу. Всі засідання комітету були відкриті й читачі могли бути на них присутніми. Також читачі могли стати безоплатними працівниками, які отримували право брати участь у засіданнях, а у разі сплати членського внеску у три карбованці, читач балотувався до складу комісії та отримував право обирати членів комітету [2; арк. 25].

Роботу новоствореного філіального відділу та його кабінету для читання очолила А. С. Ястребова, її помічницею була А. І. Сицянюк. Остання, на відміну від завідувачки, працювала на безоплатній основі. А. С. Ястребова була однією з учасниць революційного руху в Російській імперії. У 1889 році була засуджена до тюремного ув'язнення на строк до двох років, за участь у виданні підпільної народницької газети «Самоуправление». Підтримувала дружні стосунки з іншим народником, зокрема письменником В. Г. Короленком. До створення філіального відділення працювала бібліотекаркою у ХГБ та у другій бібліотеці-читальні ХТГ [2; арк. 27, 38] [25; с. 5] [12; с. 108].

А. С. Ястребова виявилася гарним керівником, їй вдалося зробити з підлеглих безплатних помічниць дружній колектив, який мав велику довіру серед читачів [2; арк. 38].

Ефективна робота колективу на чолі з Ястребовою була відмічена керівними органами ХГБ. Восени 1902 року ревізійна комісія бібліотеки, у своєму звіті, «з особливим задоволенням свідчить про поступове зростання та розвиток» відділу, його «книжкове майно» збільшилося на 400 карбованців за звітний період. Поступово у відділу сформувалося коло постійних читачів, в першу чергу це були робітники Харківського паровозобудівного заводу. Хоча у 1902—1903 роках у заводу почалися проблеми та робітників стали масово звільняти, у філіальному відділі кількість читачів серед робітників тільки зросла. Через роботу, більшість читачів не могла приділяти великої кількості часу на читання. У опитуванні проведеному працівниками бібліотеки виявилось, що більшість робітників можуть виділити на читання лише 2—3 години, а деякі вказували, що можуть виділити лише півтори години. Найбільш популярним жанром книг виявилася белетристика, у 1902—1903 роках на неї приходилося до 75% зажаданої літератури [2; арк. 28—29].

На відміну від абонементів, читальний зал у перший рік роботи філіального відділу слабо відвідувався. Читачі пояснювали це віддаленістю філіалу від місця проживання і бажанням читати дома. Окрім того, серед робітників була поширена практика читати книги з рідними та знайомими. Однак у 1902—1903 роках стрімко зростає кількість читачів, особливо серед дітей. Через це довелося відкрити спеціальну дитячу залу з окремою співробітницею, щоб діти не заважали дорослим читачам [2; арк. 28—29].

Протягом 1903 року, членами комітету філіального відділу, на чолі з М. Трахтенбергом, було проведене масштабне дослідження серед читачів відділу. Опитали 400 читачів, також комітет проаналізував запити від службовців, торговців, робітників, ремісників, дітей та юнацтва та ознайомився зі зверненнями щодо бібліотечного обслуговування [30; с. 52].

В межах цього дослідження був проведений аналіз відвідуваності філіального відділу, який показав, що: у період з 11 до 14 годин було найбільше відвідувачів серед дорослих — 76%, також було 12,4% підлітків та 11,6% дітей. Це складало 30,3% від загальної кількості. З 16 до 17 годин відвідуваність трошки зменшувалась, дорослих менше — 66%, підлітки становили 18,3%, а діти — 15,7%. Проте, цей період становив лише 8,4% від загальної кількості. У проміжку 17—18 годин показники знову зростали: 73% дорослих, 11,8% підлітків і 15,2% дітей. Проте ця година становила лише 8% від загальної кількості. Найбільш активний період — з 18 до 22 годин, коли до бібліотеки приходило 84% дорослих, 10% підлітків і 5,5% дітей. Цей період займав 53,3% від загальної кількості відвідувачів. Усього за вказаний період: дорослі становили 74,8% від відвідувачів, підлітки склали 13,1%, а діти — 12,1% від загальної кількості відвідувачів бібліотеки. Велика частка підлітків серед читачів у проміжок 16—17 годин пояснювалася тим, що учні приходили у цей в час в бібліотеку, щоб обміняти книги, повернувшись з занять, пообідавши та відпочивши. Хоча, у проміжок 16—18 годин, відсоток дітей серед відвідувачів досить високий, після 18 години їх стає дуже мало — лише 5,5% [2; арк. 29].

У 1903 році був випущений друкований каталог філіального відділу накладом у 500 примірників і ціною у 25 копійок [23; с. 73]. Він містив понад 2 500 різних видань. Каталог був складений за власною системою класифікації книг розробленою працівниками ХГБ на основі аналогічних російських моделей. Ця система використовувалася у всіх систематичних каталогах ХГБ, як зведених, так і спеціалізованих. Кожен розділ мав однакову структуру, а літературу в систематичному каталозі розподіляли за галузями знань, такими як «Історія», «Філософія», «Природознавство» та інші, а також враховували

цільове призначення: «Навчальні видання», «Довідкові видання», «Популярні видання» та інші [2; арк. 26—27] [31; с. 29].

Укладачі намагалися відібрати до нього кращі книги дозволені цензурою, одночасно вони були проти включення книг провладного та релігійного характеру. Так останніх в каталозі було трохи більше одного відсотка — 29 найменувань, це був необхідний мінімум, який встановлювала влада. З найбільшою ретельністю складався Відділ суспільних наук, куди входили видання з соціології, політичної економії та історії. До нього було включено багато книг про революційний рух, з тих які дозволяла цензура. Укладачі прагнули, щоб книги включені до каталогу слугували для пробудження класової свідомості та революційного духу. Однак через такий прогресивний зміст, представники влади вважали каталог тенденційним [2; арк. 26—27].

Комітет активно займався інформуванням про свою діяльність серед широких верств населення. Протягом 1902 року, члени комітету брали участь у першій в Російській імперії виставки з народної просвіти, яка була проведена у Курську та у виставці проведеної Харківським повітовим земством. На виставках були представлені матеріали про діяльність філіального відділу, а саме: звіти, бланки, картки, правила користування абонементом [30; с. 50][23; с. 73].

Комітет займався організацією благодійних лекцій, літературних вечорів та інших заходів, спрямованих на збір коштів для підтримки філіальних відділів. Наприклад організувалися літературні вечори, які були присвячені до пам'ятних дат в житті відомих письменників. Для залучення уваги до цих заходів, комітет запрошував відомих письменників та поетів. Наприклад, в архіві письменника А. П. Чехова зберігся лист від комітету філіального відділу підписаний членом комітету А. С. Габель та секретарем В. Чиніною. У листі А.

С. Габель запрошувала письменника взяти участь у літературному вечорі, присвяченому 25-річчю смерті поета М. О. Некрасова (27 грудня 1902 року). На ньому планувалося розказати про біографію Некрасова, прочитати критичний нарис творчості та кращі вірші поета. Зі змісту листа виходить, що схожі листи були надіслані «найвидатнішим ... письменникам теперішнього часу». Точно невідомо чи відвідав Чехов цей захід, однак він пожертвував багато книг філіальному відділу [3; арк. 1 — 4] [34; с. 189]. Відомо також про листування комітету з другими письменниками. Наприклад 14 листопада 1904 року комітет першого відділення надіслав вітальну телеграму письменнику В. Г. Короленко з нагоди 25-літнього ювілею його літературної діяльності [30; с. 56].

Іншим видом заходів, які проводив комітет, були різноманітні благодійні вечори розважального характеру. Наприклад 26 грудня 1901 року проводився «Білий вечір» у залі Харківської громадської бібліотеки. Захід отримав свою назву через те, що жінки повинні були відвідати його виключно у білих платтях, «порушниці» повинні були сплатити «штраф» розміром у 30 копійок. Вечір складався з двох частин, літературно-музичної, де виступали співаки-любители, лектори та гурток мандоліністів, та танців, під час яких проводилися ігрові забавки: ворожіння, пошта, конфетті, серпантин [5].

У 1904 році А. С. Ястребова поступилася своїм місцем на користь іншої старої революціонерки — П. І. Чернишової. Дослідниця В. О. Гассельбрінк пояснювала вчинок Ястребової тим, що Чернишова тільки що повернулася із заслання, вона була у скрутному фінансовому становищі та прагнула займатися просвітницькою діяльністю [2; арк. 27, 38—39].

Після успішного старту роботи першого філіального відділу, серед членів комітету була поширена думка про необхідність відкриття ще одного філіального відділу, однак цьому заважала обмеженість грошових коштів. У

грудні 1903 року до комітету надійшло колективне звернення мешканців Холодної гори та Великої Панасівки з проханням відкрити у них бібліотеку. Під цим зверненням підписалося 47 осіб. Пізніше до комітету звернулася група осіб, яка зголосилася безплатно зайнятися організацією другого філіального відділу. Ці звернення переконали комісію про необхідність відкриття другого відділу [2; арк. 29—30] [30; с. 55].

Організаційна комісія другого відділу була створена 15 січня 1904 року (за старим стилем), її головою був обраний К. Г. Рауш. Головним завданням організаційної комісії був збір коштів та складання каталогу. Станом на жовтень того ж року, комісією було зібрано 774 книги загальною вартістю в 1200 карбованців та 453 кар. 40 коп. грошима. Однак відкриття нового відділу відтягувалося через відсутність дозволу харківського губернатора. Він відмовив у клопотанні Правління ХГБ про створення філіалу мотивуючи своє рішення тим, що статут бібліотеки не передбачає жодних комісій, окрім ревізійної. Губернатор був згодний надати дозвіл на відкриття другого філіального відділу якщо він буде підпорядковуватися правлінню, а не особливій комісії. Отримавши таку відповідь, правління вирішило, що друге філіальне відділення може бути відкритим тільки у разі того, що обидва відділення будуть у веденні однієї комісії [2; арк. 29—30] [30; с. 56].

Для змін у структурі управління філіальним відділенням, 3 січня 1905 року (за старим стилем) були проведені Загальні збори членів філіального відділення. Вищим органом стала Комісія філіальних відділень, до якої входили всі члени філіальних відділів, тобто люди які зробили річний внесок розміром у три карбованці. комісія мала два виконавчих органи — комітети відділів. На тих же зборах був обраний склад комітету другого відділу, головою якого став присяжний повірений Л. М. Переверзев [2; арк. 32] [24; с. 4—5].

Цей комітет почав активну організаційну роботу. Для підтримки нового органу, з коштів першого відділу, йому було виділено 200 карбованців. ХГБ передала для нового відділу деякі книги та журнали зі свого фонду. Робота з організації відділу була закінчена у кінці весни 1905 року. Урочисте відкриття відбулося 1 червня (за старим стилем) у приміщенні за адресою вулиця Велика Панасівська 53 [2; арк. 32—33] [6; с. 4].

Одночасно з організацією нового відділення, комісія займається пошуком нового приміщення для першого відділення, оскільки старе стало для нього тісним. Перемовини з міською управою щодо виділення вільної ділянки на Петінській вулиці для побудови нового приміщення були безрезультатними. Однак комісії вдалося знайти більш просторе приміщення для першого філіального відділення за адресою вулиця Петінська 45 [2; арк. 33] [30; с. 57].

РОЗДІЛ 2 ІСТОРИЧНА РОЛЬ ФІЛІАЛЬНИХ ВІДДІЛІВ ХАРКІВСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ

2.1 Діяльність філіальних відділів у 1905—1908 роки

Робота одразу двох відділів потребувала більшого навантаження на комісію. Особливу увагу приділяли новоствореному другому відділу. Завідувачкою відділу була призначена А. С. Ястребова, колишня завідувачка першого відділу. Під її керівництвом у відділі працювали Є. М. Лободовська та Н. Н. Курдюмов. Також харківський губернатор призначив В. П. Чикіна відповідальним за другий філіальний відділ [23; с. 76].

Зростання підписників у другому філіальному відділенні відбувалося повільно, у перші місяці роботи були такі показники: травень — 41 підписник, серпень — 75, вересень — 104. Найбільшу частку черед підписників складали фабричні робітники — 26, 4%, учні — 22,3% та службовці й люди вільних професій — 21,4%. Як і в першому філіальному відділі, найбільшим попит мала белетристика (68,4%) та дитяча література (21,1%). Станом на 1 жовтня 1905 року книжковий фонд другого філіалу нараховував 1760 томів, загальною вартістю у 1222 крб. 56 коп. [23; с. 76]. У 1905 році комісія вирішила дати філіальним відділам почесні назви, на честь відомих російських письменників. За рішенням комісії, перший відділ повинен був називатися Михайлівським, а другий — Чехівським. Однак харківський губернатор не ухвалив клопотання ХГБ про іменування відділів і вони залишилися номерними [6; с. 4].

У перший рік існування двох комітетів (станом на 1 жовтня 1905 року), фінансові показники були такими: у першому відділі: надходження 3,811 крб. 1

коп. витрати 2,707 крб. 34 коп., у другого відділу: надходження 1,086 крб. 22 коп. витрати 948 крб. 27 коп. Загальний кошторис філіальних відділів, на наступний рік, був встановлений загальними зборами ХГБ у 3,416 крб. [6; с. 4].

Революційні події 1905—1907 років призвели до погіршення економічної ситуації у Російській імперії та це сильно вплинуло на фінансове положення філіальних відділень, які здебільшого фінансувалися коштом пожертв від державних та комерційних установ. Філіальні відділення Харківської громадської бібліотеки отримували скромні субсидії від Харківської міської управи, Товариства попечительства про народну тверезість, тимчасову фінансову підтримку від Харківської повітової земської управи та Азовсько-Донського банку. Наприклад у період 1.10.1905-1.10.1906 філіальним відділенням було виділено 400 крб. міською управою та комітетом харківського управління, 300 крб. попечительством про народну тверезість, 100 крб. директором ХПЗ П. П. Ріцзоні. Однак у період 1906 – 1907 років фінансова ситуація обох філіалів значно погіршилася [21; с. 13] [30; с. 58]. Хоча члени комісії прагнули зробити філіальні відділи безплатними, через складні фінансові труднощі вони залишилися платними, на відміну від безплатних читалень ХТГ [28; с. 82–92] [2; арк. 23].

Через проблеми з фінансуванням, 21 вересня 1906 року були проведені екстрені збори членів Комісії філіальних відділів. Для підтримання нормального функціонування відділів, було вирішено тимчасово позичити гроші на витрати філіальних відділів із запасного фонду першого відділу. Також було вирішено підняти з 1 жовтня 1906 року плату за читання книг до 20 коп. у місяць. Однак робітники залишилися у привілейованому статусі, з них плата за читання не стягувалася. Побоювання щодо зменшення кількості

читачів через підвищення плати не виправдалися, оскільки завдяки цьому кроку у відділах з'явилися кошти на закупівлю нових книжок [23; с. 78].

Пізніше, у 1906 році, були внесені зміни до правил користування книгами у першому філіальному відділі. Плата за читання книг взятих додому почалася братися наперед і мінімум за один місяць. Нові книги та журнали видавалися максимум на 10 днів, також було дане визначення нових видань. Новими журналами вважалися видання за останні 6 місяців, а новими книгами видані за останні 12 місяців. Також для упорядкування фонду відділів, раз на тиждень вони отримали право не приймати читачів [23; с. 78—79].

Традиційні заходи з залучення фінансування за допомогою проведення благодійних вечорів та благодійних лекцій знизили свою ефективність під час революційних подій 1905—1907 років, оскільки увага громадськості була спрямована на політичні події всередині країни. Також губернська влада, з підозрою ставилася до філіальних відділів через їх просвітницьку діяльність та неодноразово скасовувала заплановані заходи. Так у січні 1905 році був скасований благодійний оперний спектакль на користь філіальних відділів, що спричинило збитків комітету у 350 крб. Тоді ж були скасовані публічні лекції професора М. І. Туган-Барановського та приват-доцента Рожкова. Сумарно комітет оцінював недобір коштів через скасування заходів у 1905 році в суму півтори тисячі рублів [2; арк. 30]. Тогочасний відомий харківський журналіст В. А. Фаусек схарактеризував дії міської влади стосовно філіальних відділів, як «гоніння» [24; с. 4—5].

Однак комісія філіальних відділів вигадувала нові способи залучення фінансування за допомогою політично-нейтральних дитячих заходів. Наприклад на 7 травня 1906 року у саду Комерційного клубу (вулиця Римарська, сад не зберігся) були заплановані Дитячі гуляння. Для розваги дітей

передбачалися різноманітні ігри та робота буфету. Всі вторговані гроші повинні були розділені порівну між обома філіальними відділами [8; с. 4].

На тлі невпинного збільшення підписників філіальних відділів збільшився попит на книги та журнали, але відділи виявилися неспроможними повністю його задовольнити. Якщо у першому відділенні вдалося покращити ситуацію завдяки залученню меценатів, то ситуація з другим відділенням була значно гіршою [23; с. 78].

Найбільшим меценатом філіальних відділів був директор Харківського паровозобудівного заводу П. П. Ріцзоні. Протягом 1905—1907 років він пожертвував 300 крб., також у 1906 році він передав відділу колекцію технічних книг на загальну суму у 300 крб. З цих книг був сформований «Технічний відділ імені П. П. Ріцзоні» при першому філіальному відділенні. Всі книги з цього відділу мали позначку «для робітників», книги видавалися лише для ознайомлення у читальному залі, додому їх мали брати лише працівники відділу [2; арк. 35] [23; с. 78—79]. Саме від цього відділу веде свою історію сучасний відділ технічної літератури Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка [16; с. 38—40].

Значною проблемою для комісії стало підвищення орендної плати за приміщення відділень, внаслідок нестабільної економічної ситуації у 1906–1907 роках. Так річна плата за приміщення першого філіального відділення становило 500 крб. Другий філіальний відділ, який мав значно менші фінансові можливості, був вимушений переїхати з Великої Панасівки на Гончарівку і з 1 червня 1906 року працював за адресою вулиця Усівська 20 (зараз вулиця Гвардійців-залазничників) [35; с. 1] [21; с. 12] [23; с. 79].

Ще однією з проблем філіальних відділень було питання збереження фондів. На 26 вересня 1906 рік, у першому філіальному відділі було понад 5 тисяч книг, а у другому відділі більше 2-х тисяч [13; с. 4]. Подібно до «3-го розряду» ХГБ, деякі підписники не повертали цінні книги, оскільки, для доступності бідним верствам населення, на них були встановлені малі застави. Через складний фінансовий стан філіальних відділів, не вдавалося оновлювати зачитані та зношені книги [14; с. 127]. Лише після підвищення плати за читання філіальні відділення змогли трохи покращити ситуацію з фондами. Літом 1907 року, у першому філіальному відділенні, був переглянутий книжковий фонд і відібрані книги для опрацювання [23; с. 79].

Характерною рисою працівників філіальних відділів була наявність гарної освіти. Багато з них закінчили гімназії, деякі, як Ястребова, були вільними слухачками закладів вищої освіти. Один з небагатьох чоловіків серед безоплатних працівників, А.-Х. Х. Гассельбрінк, одночасно перебував студентом Харківського технологічного інституту (зараз Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут») [1; арк. 2] [2; арк. 40].

Також однією з особливостей філіальних відділів було те, що в них працювали активні революційні діячі, колишні революціонери, які повернулися із заслання та просто люди, які прихильно ставилися до революційної боротьби. Так багаторічними керівницями першого та другого філіальних відділів були колишні революціонерки-народниці А. С. Ястребова та П. І. Чернишова, серед членів комітету були колишні каторжники А. С. Габель та М. К. Бух [2; арк. 38—39].

Окрім своїх прямих бібліотечних обов'язків, робітники філіалів займалися пробудженням, так званої, «революційної свідомості» серед

робітників. Робота велася не тільки через спеціальні бесіди та підбір літератури тенденційного характеру, так і через пряме розповсюдження забороненої літератури. Щоб сховати таку літературу на випадок перевірки, робітниками філіалів виготовлялися спеціальні книги-обманки. Ззовні це була звичайна книга з аполітичною назвою, в середину якої клеювалися статті із заборонених газет «Іскра» та «Революційна Росія» або фрагменти книг С. М. Степняка-Кравчинського та інших заборонених авторів. Така діяльність не залишилась непомітною для царської влади й філіальні відділення вважалися проблемними [2; арк. 38—39] [34; с. 189].

Дослідниця Н. Я. Фрідьєва стверджувала, що філіальні відділи лише формально відносилися до ХГБ, оскільки вони мали самостійні керівні органи: комісію та комітети, самостійний бюджет, власний книжковий фонд. Вони мали своєю ціллю обслуговувати робітників з робітничих околиць міста і дійсно їх обслуговували [27; с. 12].

При аналізі діяльності філіальних відділів, ми дійшли схожої думки. Філіальними відділеннями керувала спеціальна комісія та комітети кожного відділу. Загальні збори ХГБ розглядали лише суперечливі питання, які не могла вирішити комісія самотужки [23; с. 73] [2; арк. 30]. Також Загальні збори затверджували ухвали комісії, але це була суто формальна процедура, оскільки Загальні збори проводилися раз на рік, а ухвали приймалися протягом року розв'язуючи поточні проблеми. Однак до затвердження Загальними зборами, такі ухвали вважалися «умовними». Наприклад 21 вересня 1906 року комісія ухвалила, що раз на тиждень приміщення відділів будуть закриті для відвідування, щоб робітники мали змогу упорядковувати фонд. Загальні збори проведені у жовтні лише затвердили цю ухвалу [23; с. 78].

Головною метою створення філіальних відділів було забезпечення необхідною літературою робітників заводського та залізничного районів Харкова. Перший філіальний відділ успішно справився зі своєю задачею, станом на 1908 рік, робітники склали 64,7% від всіх підписників відділу і склали понад 40% від відвідувачів читальної зали. Більша частина інших відвідувачів відділу складалася з членів сімей робітників, їх дружин та дітей. Для порівняння, серед підписників, службовці склали 11,1%, а торговці 0,3%. Другий філіальний відділ не зміг виконати поставлену перед ним ціль. Його відкриття припало на час соціальної нестабільності, коли залізничні робітники більше цікавилися революційною боротьбою, ніж питаннями самоосвіти. Також він був розміщений у районі, де робітники не склали переважної більшості. Панасівка та Гончарівка були місцем проживання міської бідноти, не тільки робітників, але і дрібних службовців та незаможних студентів. Серед дітей, які відвідували відділ, діти робітників не склали більшість [2; арк. 36].

2.2 Закриття філіальних відділів царською владою

Після завершення Революції 1905—1907 років в Російській імперії розпочався період реакції. Царська влада посилила свій контроль над освітніми та просвітницькими установами, звужуючи їх можливості та обмежуючи діяльність. Це було спрямовано на збереження авторитету імперії та придушення будь-яких ідей, що могли підірвати чинну владу. За оцінкою дослідниці Н. Я. Фрідьєвої, філіальні відділи ХГБ вважалися міською владою «розсадниками крамоли» і повинні були закриті [27; с. 12].

Одною з форм боротьби проти просвітницьких установ стало вилучення «неблагонадійних» книг та брошур з бібліотек та книжкових магазинів. У

Харкові списки до вилучення готувалися «Науковим комітетом» при губернаторі та публікувалися в обов'язкових постановах останнього. Нові обов'язкові постанови виходили з періодичністю у 2—3 тижні. Обов'язкові постанови губернаторів щодо книг, зазвичай, були набагато суворішими ніж офіційні циркуляри Головного управління у справах друку. У Харкові, за виконанням постанов слідкував спеціальний інспектор, який періодично відвідував бібліотеки та книжкові магазини. Після публікації кожної з трьох перших постанов, філіальні відділи відвідував інспектор, який власноруч проводив вилучення літератури. Однак після третього візиту інспектор перестав відвідувати філіальні відділення, хоча і займався вилученням літератури в інших установах [2; арк. 36—37].

Хоча були опубліковані 4, 5 та 6 обов'язкові постанови, працівники філіальних відділів їх проігнорували й самостійно книги з фондів не вилучали. 26 лютого 1908 року до другого філіального відділу з обшуком прийшла поліція, оскільки хтось повідомив, що в приміщенні філіалу зберігаються бомби. Хоча бомби не були знайдені, наступного дня до філіальних відділів з перевіркою прийшли поліційні чини на чолі з інспектором. За результатами перевірки, інспектор наказав опечатати книгосховища, оскільки там зберігалися видання зазначені у 4, 5 та 6 обов'язкових постановах. На зауваження завідувачки першого філіального відділу П. І. Чернишової, що раніше вилученням займався сам інспектор, останній відповів, що він це «робив із люб'язності, а ви самі повинні були слідкувати за виконанням обов'язкових постанов» [2; арк. 37]. Того ж дня інспектор вилучив близько 200 книг з фондів відділів [14; с. 127], загальна кількість вилучених видань інспектором за весь час сягала 400 примірників [21; с. 13].

Через кілька днів інспектор знову відвідав філіальні відділи для проведення ретельної перевірки фондів. Ним був складений протокол, де він зазначив, що хоча фонди не містять заборонену літературу, їх наповнення є «дуже тенденційним» [2; арк. 37].

Через три тижні, за розпорядженням губернатора Миколи Пешкова, філіальні відділення були закриті, а їх фонди були конфісковані та відправлені на зберігання у підвали старого приміщення присутствених місць. Як зазначав у своїх спогадах член комітету М. К. Бух, найбільш цінні книги першого філіального відділу завідувачка П. І. Чернишова встигла передати робітникам. Присутній при цьому пристав не був проти, оскільки його вдалося підкупити повним зібранням творів І. С. Тургенєва. Також пристав сам вказував на сумну долю книг, які просто «згниють» у підвалах. Згодом заарештований книжковий фонд філіальних відділів було повернуто ХГБ [2; арк. 37] [14; с. 127].

Закриття філіальних відділів було вкрай слабо висвітлене у місцевій пресі. Так в газеті «Южный край» була коротка замітка у випуску від 28 лютого 1908 року: «Вчора, після обшуку, адміністрацією закрито філіальні відділення Громадської бібліотеки» [10; с. 4].

Перебуваючи у закритому стані, філіальні відділення проіснували до січня 1909, коли вони були ліквідовані рішенням Загальних зборів ХГБ. Фактично це було суто формальне рішення, оскільки відділи не працювали вже десять місяців і не було надії на дозвіл про їх відкриття від губернатора [24; с. 4—5].

У 1910 році, за пропозицією неодмінного члена правління С. О. Раєвського, Загальні збори бібліотеки прийняли рішення передати книжковий фонд філіальних відділів безплатним читальням ХТГ, при Народному домі та

Журавлівській, також відомій як П'ята бібліотека-читальня імені М. П. Балліна. Грошові кошти відділів було вирішено витратити на потреби «3-го розряду» ХГБ, призначеного для самих бідних верств населення [32; с. 200] [2; арк. 35].

Закриття філіальних відділів вимусило їх читачів звертатися до інших бібліотек, оскільки безплатні читальні ХТГ не могли забезпечити попит освічених читачів, їм доводилося їздити у центр міста, щоб відвідати ХГБ. Так у звіті за 1909 рік, правління бібліотеки зазначало про збільшення кількості відвідувачів з тих «районів, які раніше обслуговувалися філіальними відділеннями бібліотеки» [17; с. 4].

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження діяльності філіальних відділень Харківської громадської бібліотеки, нами було сформульовано низку ґрунтовних висновків:

Ідея створення філіальних відділів неодноразово підіймалася на Загальних зборах ХГБ, але її вдалося втілити лише на початку ХХ ст. Створення філіальних відділів було окремим випадком тогочасної тенденції у публічних бібліотеках до переходу на нові раціональні організаційні форми. В результаті чого відкривалися комплексні підрозділи для задоволення інформаційних потреб певних категорій читачів.

Відкриті на прохання робітників, у робітничих районах і з фондом орієнтованим на читача з середньою освітою, філіальні відділення фактично стали першими у Харкові «бібліотеками для робітників». В міру свого розвитку, філіалам довелося враховувати інтереси та інших верств населення серед своїх читачів. В першу чергу — дітей та юнацтва, для яких довелося відводити спеціальні приміщення.

Друкований каталог першого філіального відділу був складений за власною системою класифікації книг розробленою працівниками ХГБ і яка використовувалася у всіх систематичних каталогах ХГБ, як зведених, так і спеціалізованих.

Перший філіальний відділ відкритий у 1901 році у робітничому районі Петінка мав великий успіх серед читачів, спостерігався зріст числа постійних читачів, особливо серед саме робітників заводів, навіть під час масових

скорочень. Це свідчить про відмінну динаміку та збереження інтересу до культурних та освітніх можливостей у цей важкий період для заводської спільноти.

Успішний запуск першого філіального відділу бібліотеки показав потрібність таких закладів і став спонукати до відкриття другого відділу, який був відкритий у 1905 році на Великій Панасівці. Відкриття другого відділу припало на початок революційних подій в Російській імперії. Погіршення економічного стану суспільства і репутація філіальних відділів як розповсюджувачів «тенденційної» літератури призвела до різкого скорочення фінансування філіальних відділень

Сформований «Технічний відділ імені П. П. Ріццоні» при першому філіальному відділенні став першим спеціалізованим відділом технічної літератури у бібліотеці й саме від нього веде свою історію сучасний відділ технічної літератури Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка.

Хоча філіальні відділи працювали на платній основі, їм вдалося успішно конкурувати з безплатними народними читальнями ХТГ. В першу чергу завдяки кращому підбору літератури, оскільки на них не діяли такі жорсткі обмеження з комплектування книг, як до народних читалень. Члени комісії мали на меті зробити користування філіальними відділами безплатним, їх тяжкий фінансовий стан не дозволив цього зробити. Безплатно обслуговувалися лише робітники заводів.

Філіальні відділи створювалися для забезпечення необхідною літературою робітників заводського та залізничного районів Харкова. Перший філіальний відділ успішно справився зі своєю задачею, робітники та члени їх

сім'ї складали більшу частину читачів відділу. У Другому філіальному відділі робітники складали незначну частку читачів, що обумовлювалося як демографічними, так і соціальними причинами.

Закриття філіальних відділень Харківської громадської бібліотеки у 1908 році є важливим епізодом у загальному контексті цензури та обмеження свободи слова. Цей епізод історії показує конфлікт між свободою слова та потужним репресивним апаратом Російської імперії, який мав за мету зберегти свою владу та авторитет, попри загрози нових ідей та перетворень у суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архівні та рукописні матеріали

1. Дело студента Гассельбринк Христиан-Альберт Христианович ДАХО Ф. 770 оп. 2 од. зб. 436
2. Материалы по истории Харьковской государственной научной библиотеки им. В. Г. Короленко : Рукописные и машинописные тексты на рус. и укр. яз. ХДНБК Ф. 3 оп. 1 од. зб. К4-83-44
3. Письмо к Чехову Антону Павловичу 1902 окт. 17. РГБ Ф. 331 к. 36 ед. х. 70

2. Оpubліковані джерела

4. Бібліотека в історичному просторі трьох епох : до 125-річчя Харк. держ. наук. б-ки ім. В. Г. Короленка [Н. І. Полянська та ін.]. Ювіл. вид. Харків : ІРІС, 2011. 239 с.
5. Белый вечер // Южный край. — Харьков, 1906. — № 7238 (25 декабря). — С. 5.
6. В общественной библиотекѣ. Южный край : газета. — Харьков, 21 января 1906. № 8680. С. 4.
7. Данилевский В. Я. Воспоминания старого профессора. (Автобиография). публ. В. В. Рябченко. Харьков: Раритеты Украины, 2018. 356 с. (Моя коллекция)
8. Дѣтское гулянье. Южный край : газета. Харьков, 29 апреля 1906. № 8773. С. 4.

9. Дѣятельность филиальных отдѣленій Общественной библіотеки. Южный край : газета. — Харьков, 20 февраля 1908. № 9315. С. 5.
10. Закрытіе филиальных отдѣленій Общественной библіотеки. Южный край : газета. Харьков, 28 февраля 1908. № 9322. С. 4.
11. Засѣданіе членовъ общественной библіотеки. Южный край : газета. Харьков, 7 декабря 1899. № 6509. С. 3.
12. Коломієць Т. В. Харківське товариство поширення у народі грамотності (1869–1920 рр.). Харків: Консум, 1998. 192 с.
13. Къ двадцатилѣтію харьковской общественной библіотеки. Южный край : газета. Харьков, 26 сентября 1906. № 8898. С. 4.
14. Михайленко В. М. Збереження фондів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка в перші роки її становлення (1886 – 1915 рр.). Збірник наукових праць. Вип. 6. Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г. Короленка. – Х., 2012. – 133 с. С. 114–130
15. Никипелова Н. А. «... У памяти в гостях...» или уроки Маргариты Орестовны. 25-ый подъезд. сост. М. И. Каганов, В. М. Конторович, Л. Г. Фризман. Харьков, 2011. С. 17—22. 66 с.
16. Прохорова В. Г. Шлях у 110 років відділу технічної літератури Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка. (1901–2012 рр.). Збірник наукових праць. Вип. 7 / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. Харків, 2012. 140 с. С. 37–63.
17. Собраніе членовъ общественной библіотеки. Утро : газета. — Харьков, 16 декабря 1909. № 919. С. 4.
18. Собраніе членовъ общественной библіотеки. Южный край : газета. Харьков, 22 декабря 1903. № 7948. С. 4.
19. Сумцов, Н. Ф. Ближайшие задачи общественной библиотеки. Н. Ф. Сумцов. Харьк. губерн. ведомости. 1889. 8 дек.

20. Сєдих В. В. Історія бібліотечної справи в Україні: навч. посіб. наук. ред. Н. М. Кушнарєнко. Харків: ХДАК, 2013. 212 с.
21. Танько О. І. Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка: шлях у 125 років. Збірник наукових праць. Вип. 6. Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г. Короленка. – Х., 2012. – 133 с. С. 4–64
22. Телегіна С. В. Габель Августина Станіславівна. Бібліотечна енциклопедія Харківщини. Харків: Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка, 2020. URL: <https://libenc.korolenko.kharkov.com/istoriia-bibliotechnoi-spravy-kharkivskoho-rehionu/gabel-avgustina-stanislavivna> (Дата звернення 1.11.2023)
23. Туркот Г. О. Історія абонементів ХГБ (1886–1933 рр.). Збірник наукових праць. Вип. 7 / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. Харків, 2012. 140 с. С. 63–87.
24. Фаусек В. А. Двадцятипятилетие общественной библиотеки. Утро : газета. Харьков, 27 сентября 1911. № 1456. С. 4—5.
25. Фаусек В. А. Памяти А. С. Ястребовой. Утро : газета. Харьков, 27 ноября 1913. № 2152. С. 5.
26. Філіальне відділення харьківської громадської бібліотеки. Южный край : газета. Харьков, 2 февраля 1901. № 6921. С. 3.
27. Фридьєва Н. Я. Публичная, общественная и бесплатные народные библиотеки гор. Харькова до 1917 года : автореф. дис... канд. пед. наук. Харьков, 1954. 15 с.
28. Хавкина Л. Из жизни одной народной библиотеки : [к 10-летию 1-й беспл. нар. читальни-б-ки Харьк. о-ва грамотности]. Вестн. воспитания. 1902. № 5. С. 82–92.

29. Хавкина Л. Б. Краткий очерк деятельности Харьковской общественной библиотеки за 25 лет. Харьк. обществ. б-ка ; [Л. Б. Хавкина]. Харьков : Тип. «Печатникъ», 1913. 23 с.
30. Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Події, факти : довідник. Ч. 1. (1886 – 1943). Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; [уклад.: Г. М. Єрофєєва, Л. М. Багрянцева; редкол.: Л. П. Незнамова та ін.]. Харків, 2006. 132 с.
31. Чегринєць, М. Історичні віхи створення та розвитку перших каталогів ХДНБ імені В. Г. Короленка. Вісник Книжкової палати. 2016. № 6. С. 29–32.
32. Шалыганова А. Л. Правление Харьковской общественной библиотеки, 1885—1918: биобиблиог. словарь. Харьков: Федорко, 2016. 328 с.
33. Шалиганова А. Л. «Учредительницы и хранительницы» першої громадської бібліотеки Харкова: з історії Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка. Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. № 2 (16), 2019. С. 60—63
34. Шоломова С. Б. Харківська Громадська (Бібліотечна династія Габелів). Вітчизна. 1986. № 9. С. 188–190.
35. Южный край : газета. Харьков, 28 мая 1906. № 8798.

ДОДАТКИ**Додаток А****Відвідуваність Першого філіального відділу у 1903 р.**

Години	Відсоток дорослих	Відсоток підлітків	Відсоток дітей	Відсоток від загальної кількості
11—14	76,0	12,4	11,6	30,3
16—17	66,0	18,3	15,7	8,4
17—18	73,0	11,8	15,2	8,0
18—22	84,0	10,0	5,5	53,3
Всього	74,8	13,1	12	

Додаток Б

Субсидії виділені філіальним відділам у карбованцях

Інституція	1904—1905		1905—1906		1906—1907		1907—1908	
	1-й в.	2-й в.	1-й в.	2-й в.	1-й в.	2-й в.	1-й в.	2-й в.
Харківська міська управа	400	—	400	400	—	400	400	—
Попечительство народної тверезості	300	—	300	300	450	150	100	400
Харківська повітова земська управа	50	—	—	—	—	—	—	—
Азовсько-Донський банк	—	50	—	—	—	—	—	—
Паровозобудівний завод	—	—	100	—	200	—	—	—
Всього	750	50	800	700	650	550	500	400

Додаток В

Статистика замовлень книг за тематикою у Першому філіальному відділі (в середньому за один місяць)

Період	Кількість підписників	Богослів'я та філософія	Белетристика	Історія	Суспільні та юридичні науки	Географія	Природничі науки	Дитячі	Інші	Всього	Журнали
1.10.1904 — 1.10.1905	349	19	592	30,3	63	19	19	77	24	886	121
1.10.1905 — 1.10.1906	591	30	994	8,4	203	21	34	105	28	1517	129

Додаток Г

Статистика замовлень книг за тематикою у Другому філіальному відділі (в середньому за один місяць)

Період	Підписники	Богослів'я та філософія	Белетристика	Історія	Суспільні та юридичні науки	Географія	Природничі науки	Дитячі	Інші	Всього	Журнали
1.06.1904 — 1.10.1905	73	3	172	7	9	4	2	53	2	231	10
1.10.1905 — 1.10.1906	176	3	292	14	16	13	5	83	6	433	42

Додаток Д

Карта Харкова 1903 року з нанесеним розташуванням філіяльних відділів та Харківської громадської бібліотеки

